

ŞEMSA İLE “KATMAN KATMAN” DÜŞÜNMEK

Nükhet Sirman

Bu başlığın, 2019’dan beri hayatımda çok önemli bir yer tutan bir arkadaşı, meslektaşı ve yoldaşı tarif etmenin en kısa yolu olduğunu sanıyorum. Şemsa 2018’de, ben 2019’da emekli olduk. Kısa bir süre sonra da üçü öğretim üyesi, dördü doktora öğrencisi 7 kişi ile bir araya gelerek Dissensus Araştırma şirketini kurduk. İşte o andan itibaren de Şemsa ile ‘katman katman’ düşünmek gündelik hayatımın parçası oldu. Bu süreçte ben iktisat ve sayılarla daha sıkı bir ilişkiye girmek zorunda kaldım; Şemsa bence zaten sosyologmuş. Hem birlikte çalışırken hem de kendisini kaybettikten sonra okuduğum yazıları ve dinlediğim söyleşileriyle Şemsa’dan öğrenmeye ve onunla birlikte düşünmeye hâlâ devam ediyorum.

Bu başlığın, 2019’dan beri hayatımda çok önemli bir yer tutan bir arkadaşı, meslektaşı ve yoldaşı tarif etmenin en kısa yolu olduğunu sanıyorum. Şemsa 2018’de, ben 2019’da emekli olduk. Kısa bir süre sonra da üçü öğretim üyesi, dördü doktora öğrencisi 7 kişi ile bir araya gelerek Dissensus Araştırma şirketini kurduk. İşte o andan itibaren de Şemsa ile ‘katman katman’ düşünmek gündelik hayatımın parçası oldu. Bu süreçte ben iktisat ve sayılarla daha sıkı bir ilişkiye girmek zorunda kaldım; Şemsa bence zaten sosyologmuş. Hem birlikte çalışırken hem de kendisini kaybettikten sonra okuduğum yazıları ve dinlediğim söyleşileriyle Şemsa’dan öğrenmeye ve onunla birlikte düşünmeye hâlâ devam ediyorum.

Şemsa’dan ilk öğrendiğim şeylerden biri, hakikat kavramının katmanlı ve çok boyutlu hallerini araştırırken nelere bakmak gerektiği oldu. Hakikat katmanlarını aramanın ve gözler önüne sermenin mecburiyet olduğunu kendisi 12 Ekim 2018’deki Barış Akademisyenleri savunmasında şöyle ifade ediyordu:

Bu nedenle, hakikatin her boyutunu ve her katmanını görmek ve göstermek çabası etik olduğu kadar, yaşamsaldır. Hakikati katman katman ortaya dökmek, farklı açılardan bakmak, farklı insan gruplarının nasıl etkilendiğini açıklamak gerekir. Önümüzde duran bir hakikati kendi çıkarlarımızı kollamak için görmemezlikten duymamazlıktan gelirse sadece bencillik yapmış olmayız, aynı zamanda kafasızlık da yapmış oluruz, çünkü insan

hayatı o kadar kısa değil, o hakikatin yarattığı olumsuzluklar bir gün gelir herkese çarpar, o toplum nefes alamaz hale gelir.¹

Birinci barış sürecinde Şemsa ile birlikte Barış İçin Kadın Girişimi'nde idik. Bir yandan savaşta yaşanan kadına yönelik şiddeti belgelemek için, diğer yandan barış sürecinin kadın taleplerine de yer vermesi için çalışıyorduk. Bu bağlamda 2013'te bir hakikat komisyonu kurduk. Şemsa bu komisyona, "Barışı kurmak, hakikat peşinde koşmak, hakikati savunmak ve adaleti tesis etmekle başlar" diyerek katılmıştı. Bu komisyon yaşanan hak ihlallerinin bir haritasını çıkarmaya çalışırken ve çoğumuz olaylara odaklanırken, Şemsa, bu mağdur odaklı çalışmaların yanında failerin araştırılmasının önemini vurguluyordu. Gerçekten de kendisi 2011 yılında Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde (DİSA) köy korucuları ile ilgili bir saha araştırması yürütmüş, köy korucularının farklılıklarını, ailelerini, dünya görüşlerini ve yaşadıklarını anlatmıştır.² Ne bir karalama ne de bir güzelleme içeren bu çalışma, bir yandan koruculuk kurumunun sorunlarını ortaya sererken, doksanlı yıllarda Kürt illerinde yaşanan dehşeti de belgelemiştir. Tam da dediği gibi "Bir olaya dâhil olan herkesin hakikatini dinlemek" gereğini bu araştırmada kendisi yerine getirmişti. Bu araştırmadan da edindiği farkındalıkla Şemsa hakikat komisyonunda bu yıllarda kadınlara yönelik taciz ve tecavüzlerin faillerinin bulunup ifşa edilmesini öneriyordu. Ona göre, devlet görevlilerinin faili olduğu şiddetin üzeri örtülse de, "O hakikatin yarattığı olumsuzluklar bir gün gelir herkese çarpar, o toplum nefes alamaz hale gelir."³ Nitekim bugün Gülistan Doku ve diğer 'şüpheli ölümler' bize bu sözleri hatırlatıyor.

Ancak savaşın mağdurlarıyla da 'uğraşmadan' edemedi Şemsa. 2011 yılında Handan Çağlayan ve Ayşe Tepe Doğan ile birlikte yazdıkları ve Ayizi Yayınları tarafından basılan *Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*⁴ başlıklı kitap, zorunlu göçün kadınlar üzerindeki etkisini Başak Kültür ve Sanat Vakfı'nın daha önce yürüttüğü araştırmalarla kıyaslayarak uzun dönemde yaşanan değişiklikleri belgeler. 2011 yılında 25 kadınla yapılan yüz yüze görüşmeler ve odak grup toplantılarıyla yürütülen bu çalışma, aile içinde farklı yaş ve konumda olan kadınların göç sonrası yaşam deneyimlerinin nasıl farklılaştığını gösterir. Başlangıçta eve kapanan kadınların zaman içinde dışarı çıkmanın ve güçlenmenin yolunu nasıl bulduklarını anlatan araştırma, kadınların sadece ne yaşadıklarını değil, aynı zamanda yaşadıkları karşısında nasıl direnç örgütlediklerini de vurgular. Katman katman hakikat bu tür boylamsal araştırmalarla ortaya çıkar.

Şemsa'nın sürekli vurguladığı ikinci bir konu da aslında önemli metodolojik bir uyarı: Konulara bütüncül bakmak, bağlamı hesaba katmadan analiz yapmamak. Bir antropolog olarak bu benim için zaten bir alışkanlıktı. Ama bu bakış, analizlerine "ceteris paribus" (diğer tüm durumlar sabitken) diyerek başlayan iktisatçılar için gerçekten akıl almaz bir öneriydi. Bu vurgu özellikle

Şemsa'nın feminist iktisat anlattığı videolarda göze çarpar. Örneğin, 4 Haziran 2021'de Boğaziçi'nde verdiği "Özgür İktisat" dersinde böyle bütüncül bir yaklaşımdan yola çıkarak derse "Bildığımız İktisadın Görmedikleri" başlığını verir.⁵ "İnsan yaşamı bir bütündür" diye söze başlayarak sadece piyasa ilişkilerine odaklanmanın kadın emeğinin üzerini örttüğünü anlatır. Şemsa, haneyi homojen bir birim olarak tanımlamanın ise yarattığı iki temel soruna işaret eder. Bu tanımlama hem hane içinde insan yaşamını idame ettirmek için gerekli mal ve hizmetlerin hesaba katılmamasına hem de bu üretimin güç ilişkileri yoluyla kadınların üzerine yıkıldığının görülmemesine yol açar. Şemsa bu durumu yorulmadan, üşenmeden çeşitli mecralarda anlatır. Tam da bu nedenle, hane içi hiyerarşilerin kaynaklara erişimi ve iş yükünü farklı konumdaki kişiler arasında nasıl dağıttığını çalışmanın, iktisadın çalışma alanlarından biri olmasını gerektiğini savunur. Ev içi üretimle piyasadaki kadın istihdamı arasındaki bağı bu eşitsiz dağılım üzerinden kurar ve kadınların tam da bu ev içi üretime harcadıkları emek ve zaman nedeniyle istihdamda yeterince yer alamadıklarını vurgular. Kendi tabiriyle hayatı "kompartmanlaştırmak," çalışma hayatı ile ev içi iş bölümü arasındaki sürekliliği açıklayamaz, iş gücü piyasasındaki cinsiyetçiliği, hiyerarşiyi, kadınların aşağılanmasını görünmez kılar. Bu bütünsel bakışın tarif ettiği ilişkileri patriyarkal kapitalizm olarak tanımlar.

Bu bakış açısı nedeniyle Şemsa, herhangi bir araştırmaya ya da analize başlamadan önce bağlamı tarif etmek gerektiğini vurgular. Araştırma yaptığımız bağlamın en genel anlamda patriyarkal kapitalizm olarak tarif edilmesi gerektiğini ve bunun incelemeye çalıştığımız ilişkiler üzerinde önemli etkisi olduğunu defalarca tekrarlar. Ancak patriyarkal kapitalizm gibi fazlasıyla genel bir tarifin tek başına işe yaramayacağını, bağlamın çok daha detaylı biçimde incelenmesi gerektiğini de bilir. Örneğin, pandemi sırasında yaptığımız söyleşilerde patriyarkal kapitalizmin kriz bağlamını kadınların bakım yükünün artması ve iş gücü piyasalarında daha da kırılğan hâle gelmeleri üzerinden tartışır.⁶ Bir yandan da herkesin ev içinden yaşama tutunmasının ev işlerinin yaşamsal olduğunun fark edilmesine yol açacağı umudunu taşımaktan da vazgeçemez. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi için birlikte hazırladığımız "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temelleri ve Ana Kavramları" eğitiminin ilk dersinde toplumsal cinsiyet verilerine ve istatistiklerine hangi bağlamda ihtiyaç duyulduğunu anlattık.⁷ Bu eğitimde bağlamı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bir devlet politikası olmaktan çıkmasını bir geriye gidiş olarak tanımlayarak tarif ettik. Şemsa, bu geriye gidişi çok basit bir biçimde anlatmıştı: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün kurulduğu 1990 yılından Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın kurulduğu 2021 yılına kadar geçen dönemde kadınlara yönelik politikaların yönetildiği kurum adlarına bakmak yeter, demişti. Toplumsal cinsiyet açısından bağlamın son yirmi yılda değişmesini bu konuyla ilgili savunuculuk dersimizde⁸

de Şemsa anlatmış, bu şartlar altında yapılacak savunuculukta hangi argümanların geçersiz kalacağını 25 yıl önce yapılan Medeni Kanun savunuculuğu ile karşılaştırarak göstermişti.

Ama bence Şemsa'nın hem akademiye hem de siyasete temel yaklaşımını anlatan en önemli perspektifi ilişkilere bakmanın önemini vurgulamasıdır. Çünkü ona göre güç, ilişkilerde ortaya çıkar. Ana akım iktisat analizinin merkezine koyduğu birey, Şemsa için yaşamı bir bütün olarak görememenin ilk adımıdır ve iktisadın eksikleri tam da buradan başlar. Ona göre, bireyin, toplumdan ve toplumsal konumundan bağımsız bir şekilde, mantıklı, hesaba dayanan bir karar alıcı olarak tanımlanması, ekonominin bu baş aktörünü bir ilişkisizlik boşluğu içine yerleştirmektedir. Zira, Şemsa'ya göre bireyin içinde yaşadığı bağlam patriyarkal kapitalizm olunca, kadın ve erkeğin karar alma durumları da birbirinden farklılaşır. Kadının karar verirken toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyete dayalı iş bölümü dolayısıyla farklı sorumlulukları göz önünde bulundurmak zorunda olduğunu Şemsa "Bildiğimiz İktisadın Görmedikleri"⁹ söyleşisinde tane tane anlatır. Pandemi gibi kriz durumlarında kadının yükünün artmasını, kadının hijyenden de sorumlu tutulmasına, evden çalışan erkek ve evden okuyan çocuklara ve eve taşınan çeşitli akrabalarla hane içinde yaşayan nüfusun değişimine bağlaması kişiyi çevreleyen güç ilişkilerini hiçbir zaman göz ardı etmemesinden kaynaklanır.¹⁰ Savunuculuk üzerine Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği için hazırladığımız eğitim modülünde Kalkınma Çalışmaları Enstitüsü'nden John Gaventa'nın kullandığı "İktidar Küpü" şemasını ödünç alır.¹¹ Bu yolla küreselleşmiş bir dünyada güç dinamiklerinin çok boyutlu olduğunu, sürekli değişip karmaşılaştığını göstermek ister. İktidar biçimlerinin sadece görünür olanlarının değil, görünmez ve gizli olanlarının da hayatın her alanına, kamuya açık alanlardan kapalı alanlara kadar yayıldığını ve yerel düzeden küresel düzeye kadar iş gördüğünü anlatır.

Ev içi ile ev dışının birbiriyle ilişkisini, bu ayrımı yapmanın kendisinin de güç ilişkileri ile bağlantısını, dolayısı ile sadece toplumsal cinsiyet açısından yaşanan ayrımcılığı değil, toplumda yaşanan diğer ayrımcılık biçimlerinin birbiriyle olan ilişkisini de anlamaya çalışır. Örneğin yoksulluktan söz ederken toplumun tüm kesimlerinin yoksulluğu benzer bir biçimde yaşamadığını, Kürtlerin ve göçmenlerin yaşadığı yoksulluk ve yoksunluğun daha derin olduğunu anlatır. Emel Memiş ile birlikte yaşlı kadın yoksulluğunu bir çalışma alanı olarak belirlemeye çalıştıkları bu dergide çıkan makalelerinde¹² ise "yaşlı kadın" kategorisini tanımlamakla başlarlar. Yaşlılığın toplumsal olarak kurgulandığını, resmen 65 yaş üzeri olarak belirlenen yaşlılığın farklı hayat şartlarında yaşayan kesimlerce farklı tanımlanacağını anlatırlar. Örneğin, LGBTİ+'ların kendileri için yaşlılığı 40 yaş ve üzeri olarak belirlediklerini ifade ederler. Fakat, ücretli emek alanında çalışan kadınlar için ise 40 yaş kadınların yaşlı olarak tanımlandığı için ayrımcılık olarak

değerlendirilmesi gerektiğini anlatan bir raporu hatırlatırlar.¹³ Kadın kategorisini de dikkatle katmanlara ayırarak ele alır Şemsa; ancak sadece bu kategorilerin varlığına dikkat çekmekle kalmaz, bu farklılıkları politik stratejilere dönüştürmenin yollarını da önerir. 2010 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu çalışmaları içinde, “eşi vefat etmiş kadın” kategorisini gündeme getirir. Bu kadınların ayrımcılığı ve yoksulluğu çok derinden yaşadıklarını, dolayısı ile bu kadınlara yönelik tasarlanmış farklı bir sosyal yardım projesi geliştirilmesi gerektiğini vurgular.¹⁴ Daha sonra 2012 yılında Burcu Yakut-Çakar ile birlikte bu sefer dikkatleri boşanmış kadınlara çekerler ve onların kamu, aile ve piyasada yaşadıklarının sonucu olarak daha da eşitsiz bir konuma düştüklerini, içinde yaşadıkları refah rejiminin bu kadınların geçim sıkıntılarını daha da derinleştirdiğini anlatırlar.¹⁵

Kesişimsellik kavramını Şemsa daha çok “Çoklu Ayrımcılık” olarak kullanmayı tercih eder.¹⁶ Her işine ve verdiği eğitimlere, “Güç ilişkilerini anlamadan farklılıkları sadece ‘sanki doğal olarak varmış gibi’ çeşitlilik kapsamında ele alma[nın] eşitsizlik, ayrımcılık ve çalışma hayatındaki eşitsiz koşullarla mücadele etmek için yeterli olmadığını” göstererek başlar.¹⁷ Dolayısıyla yaşlı olmanın anlamı ve deneyiminin çoklu ayrımcılık perspektifinden bakıldığında farklılaştığını ve benzer bir şekilde kişinin kadın, Kürt, LGBTİ+ ya da göçmen olmasının emek piyasasında tercih edilmemesine yol açabildiğini anlatır. Ekonominin her alanında, işe alımda, aldıkları düşük ücretlerde, güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmalarında ve iş yerinde cinsel taciz ve mobbing’e uğramalarında kadınların yaşadığı ayrımcılığı belgelemeyi Şemsa kendi işi olarak kabul ettiğini vurgular. Ancak bütünsel bakış açısının da sonucu olarak Şemsa, ekonomi alanındaki ayrımcılığın hayatın diğer alanlarında yaşanan ayrımcılıklarla ilişkili olduğunu da altını çizer: Ayrımcılık biçimlerinin çeşitlerini tanımlamanın ve deşifre etmenin önemini “Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık” üzerine yaptığı söyleşide şu sözlerle ifade eder: “Ayrımcılığı aramak maden aramak gibi bir şey, bir alanda eşitlik var sanıyorsunuz, sonra başka bir alanda eşitsizlik pat diye karşınıza çıkıyor.”¹⁸ Bu söyleşide, Kürt karşıtı, transfobik kapitalist toplumun ayrımcılıklarının bir zincir gibi birbirine bağlandığını anlatır. Ayrımcılık biçimleri sadece kimliklerin kesişmesinden ortaya çıkmaz; Şemsa’ya göre hayatın farklı alanlarının birbiriyle kesişmesi de ayrımcılık yaratır. Başka bir söyleşide, Zuhale Esra Bilir’in AVM’lerde yaptığı araştırmada kadın satış görevlilerinin müşteri ile yakınlık kurmalarının ticarileşmesi ile ilgili yaptığı tespit üzerine, “Kâr elde etme ile patriyarkal sistemin kadınların bedeninden ve duygularından beklentisi arasındaki ilişkiye odaklanıyorsun. Oradan da, bu ilişki içindeki aşağılama, şiddet ve tacizi gösteriyorsun” yorumunu yapar.¹⁹ Şemsa’nın bu sözleri, en değer verdiği bütünselliğe, güç ilişkilerinin ifşa edilmesine ve katman katman kadın hakikatinin ortaya çıkarılmasına duyduğu heyecanı dile getirmektedir.

Ayrımcılığın, evin içinde, sokakta, okulda, istihdama katılımda, siyasette temsilde ve aklınıza gelebilecek her toplumsal alanda her yerde yaşandığı noktası Şemsa'nın sürekli gündeme getirdiği bir metodolojik yaklaşımdı aynı zamanda. Bu katmanları ayırıştırmak, deşifre edip karşılımlarına etkin politikalarla çıkmak akademiden politikaya geçişini de anlatır. Örneğin pandemi sırasında ciddi bir ayrımcılık yaşayan grupların arasında ev eksenli çalışan kadınlar olduğunu, dağıtım sisteminin pandemide sekteye uğramasından sonra işsiz kaldıklarını, ancak işçi kategorisinde olmadıkları için devlet desteğinden yararlanamadıklarını aktarır.²⁰ Ne talep edileceğini en iyi o alanda çalışanların bileceğini vurgulayarak ev eksenli çalışan kadınların örgütlü olduğu EVEKSEN sendikasının talebinin arkasında durur. Kriz dönemlerinde kadınların yükünün arttığı gerçeğinden hareketle deprem sonrası kadınların ve kız çocuklarının durumunun analiz edilmesini öngören bir çalışmada ayrımcılığı hareket noktası kabul eden bir öncelik listesi yapılmasına ihtiyaç olduğunu, bu açıdan da bakım hizmetlerine alternatifler oluşturmak gerektiğini savunur. Gerçekten de bir araştırmaya başlarken kullandığı bu cümle hâlâ kulağımdadır: “Öncelikleri belirleyelim!” Ancak görüşülen kişilerin önceliklerinin araştırmanın önceliklerine feda edilmemesi gereğini de her zaman belirtir. Yoksulluk araştırmasına başlarken, “Sorularda yoksulluğu temel gereksinimlerle sınırlamayın. Maruz kalma durumuna göre de farklılık gösterebilir, yoksullaşmaya maruz kalma durumu,” diyerek görüşülen kişinin ne yaşadığına bir bütün olarak bakmak ve katmanları analiz sırasında da belirlemek gerektiğini hatırlatır.

Şemsa hiçbir zaman sadece bir akademisyen ya da araştırmacı olmadı. Her yaptığı işin politik etkilerini ve bu etkilere ne gibi eylemler ve politikalarla karşı konması gerektiğini çalışmalarına dahil etti. “Toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşım” sözünden hiç hoşlanmamasının ardında bile politikaya verdiği önem yatar. Toplumsal cinsiyet meselesinin bir hassasiyet değil, bir siyaset geliştirme meselesi olarak görülmesi gerektiğini birlikte verdiğimiz eğitimlerde sürekli vurguladı. Ona göre ayrımcılığa karşı mücadelenin başka mücadele biçimleriyle birlikte yürütmesi gerekir. Üniversite politikasına aktif bir şekilde katıldı, öğrencilere, çalışanlara destek vermekten hiç geri durmadı. Üniversite'nin katılımcı bir perspektifle yönetildiği yıllarda hocalar önemli buldukları konularda komisyon kurmayı teklif eder, bu komisyonlarda çalışırlardı. Şemsa da Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu'nun (CİTÖK) kuruluşuna önyak oldu ve emekli olana kadar orada çalıştı. CİTÖK'ün kuruluşu ona göre kadın hareketinin başarısı olarak görülmeliydi. 2012 yılından 2015'e yılına kadar taşeron işçilerin üniversite içinde yaşadıkları hak ihlallerini denetlemek üzere kurulan Taşeron Denetleme Komisyonu'nda çalıştı.²¹ Boğaziçi Direnişi sırasında rektörlüğe arkasını dönmek, kayyım rektörün 8 Mart'ta kadın öğretim üyelerine dağıttığı beyaz gül ve makaronları rektörlüğün önüne bırakmak gibi eylemlerden geri durmadı. Benim bildiğim son komisyon

katılımı Boğaziçi direnişi sırasında okul bileşenleri arasında gerekli olan anketleri yapmak için Şubat 2021’de kurduğumuz anket komisyonu oldu.²² Erkek bir sosyal bilim olarak tanımladığı iktisadı feminist iktisatla tanıştırdı, Uluslararası Feminist İktisat Birliği’ni Boğaziçi Üniversitesi’ne davet etti ve bir yıl başkanlığını üstlendi.²³ Üniversite içinde toplumsal cinsiyet üzerine çalışmak ve dayanışmak için 2000’de Kadın Araştırmaları Kulübü’nün kurulmasına önayak oldu ve emekli olana kadar danışmanlığını yaptı. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmaya çalışırken çeşitli kişilerden ve kurumlardan darbeler de aldı.

Birlikte çalıştığım, eylemlere katıldığım, son 7 yıldır neredeyse her gün telefon ya da zoom üzerinden birlikte çalıştığım, telefonlarımı açarken bana “Nükheet” diye seslenmesini unutamadığım, şimdi hâlâ “şunu bir Şemsa’ya sorayım” dediğim meslektaşım, yoldaşım, broşları ve kolyeleriyle süslü arkadaşım Şemsa. Küçük karşılaşmalar ve dokunuşlarla başlayan Şemsa sürecim çok ani bir biçimde noktalandı. Özlem Aslan, “Şemsa hakkında yazı yaz” dediğinde bunun beni ne kadar zorlayacağını hiç anlamamışım. Çalışma alanlarının tümünü saymadığım, eleştirel bakışı iktisattan kalkınmaya, feminizmden araştırma yapma hâllerine uzanan yürekli bir feminist. Şemsa.

¹ Barış İçin Akademisyenler, “Şemsa Özar’ın Beyanı,” 12 Ekim 2018, 7 Haziran 2026, <https://barisicinakademisyenler.net/node/813>

² Şemsa Özar, Nesrin Uçarlar, Osman Aytar, Geçmişten Günümüze Türkiye’de Paramiliter Bir Yapılanma: Köy Koruculuğu Sistemi, (Diyarbakır: DİSA (2013).

³ Hakikat Komisyonu toplantı notlarından.

⁴ Handan Çağlayan, Şemsa Özar ve Ayşe Tepe Doğan, *Ne Değişti?: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi* (Ankara: Ayizi Kitap, 2011).

⁵ Özgür İktisat, “Halkın Ekonomi Dersleri-14: Şemsa Özar: Bildiğimiz İktisadın Görmedikleri,” Haziran 2025, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=YsYb9K3-n30>.

⁶ “Dünkü Ben Yarınki Biz: Duygularımızın yeniden Keşfi” 3 Mayıs 2020, <https://haberler.bogazici.edu.tr/tr/news/mezun/3/dunku-ben-yarinki-biz-duygularimizin-yeniden-/2026>

⁷ “Toplumsal Cinsiyet Veri ve İstatistiklerine İlişkin Kapasite Geliştirme ve Teknik Destek Programı” başlıklı bu çalışma 2022’den 2024’e kadar süren iki yıllık bir veri ve istatistiklere ilişkin eğitim modülü hazırlama projesiydi.

⁸ CEİD 2025 *Toplumsal Cinsiyet Temelli Savunuculuk*, Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz III. <https://www.ceid.org.tr/sub?pageId=ceidWeb1.4.12&menuId=ceidWeb1.4.12#gallery-5>

⁹ Özgür İktisat, “Halkın Ekonomi Dersleri: Şemsa Özar: Bildiğimiz İktisadın Görmedikleri.” <https://www.youtube.com/watch?v=YsYb9K3-n30>

¹⁰ İnsan Hakları Okulu, “Karantinada İnsan Hakları,” 20 Nisan 2020, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=8mDWdcVxFg>.

¹¹ John Gaventa, “Finding the Spaces for Change: A Power Analysis,” *IDS Bulletin* 37 (6) 2006: 23-33, https://www.powercube.net/wp-content/uploads/2009/12/finding_spaces_for_change.pdf

¹² Şemsa Özar ve Emel Memiş, “Feministler İçin Yeni Bir Mücadele Alanı: Yaşlı Kadın Yoksulluğu,” *Feminist Yaklaşımlar* 45, 2024, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://feministyaklasimlar.org/sayi-45-2024/feministler-icin-yeni-bir-mucadele-alani-yasli-kadin-yoksullugu/>

- ¹³ Betül Kocaaslan, “Ücretli Emek Alanında Yaşlı Kadın Ayrımcılığı Raporumuzu Paylaştık: “Bu Yaşta Bize Kim İş Verir?” *Kadın İşçi*, 28 Eylül 2024, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.kadinisci.org/50-yas/>.
- ¹⁴ Şemsa Özar, *Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi Sonuç Raporu*, (Ankara: TC Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2010), erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.aile.tr/uploads/sygm/uploads/pages/arastirma-raporlari/esi-vefat-etmis-kadınlar-icin-bir-nakit-sosyal-yar-dim-programi-gelistirilmesine-yonelik-arastirma-projesi-sonuc-raporu.pdf>
- ¹⁵ Şemsa Özar ve Burcu Yakut-Çakar “Aile, Devlet ve Piyasa Kiskacında Boşanmış Kadınlar,” *Feminist Yaklaşımlar* 16, 2012, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://feministyaklasimlar.org/sayi-16-subat-2012/aile-devlet-ve-piyasa-kiskacinda-bosanmis-kadınlar/>
- ¹⁶ Şemsa Özar ve Emel Memiş, “Emek Piyasasında Çoklu Ayrımcılık,” *Kadın İşçi*, 6 Temmuz 2021, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.kadinisci.org/emek-piyasasinda-coklu-ayrimcilik/>.
- ¹⁷ Şemsa Özar ve Emel Memiş, “Emek Piyasasında Çoklu Ayrımcılık,” *Kadın İşçi*, 6 Temmuz 2021, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.kadinisci.org/emek-piyasasinda-coklu-ayrimcilik/>.
- ¹⁸ Columbia Global, “Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık,” 21 Haziran 2021, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=QcZGWhoKZYs&t=3232s>.
- ¹⁹ Zuhale Esra Bilir, “Bedene Emeğe ve Aileye Tekrar Bakmak,” *Emek Beden Aile: Türkiye’de Kadınlık Halleri*, ed. Şemsa Özar, Taylan Acar (Metis Yayınları, 2021) kitabı hakkında, kitapta makalesi de bulunan Zuhale Esra Bilir’le yaptığı söyleşiden. *Kadın İşçi*, “Bedene, Emeğe ve Aileye Tekrar Bakmak,” 6 Nisan 2021, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.kadinisci.org/bedene-emege-ve-aileye-tekrar-bakmak/>.
- ²⁰ İnsan Hakları Okulu, “Karantinada İnsan Hakları,” 20 Nisan 2020, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=8mDWdcVxrFg>.
- ²¹ Eğitim-Sen Boğaziçi, “Taşeron Denetleme Komisyonu Sunumu-1” 29 Temmuz 2023, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=hdrtCbIaAE4&t=489s>
- ²² “Boğaziçi Adıyla Poll Komisyonu!” Boğaziçi Üniversitesi akademisyenlerinin rektörlük atamalarına karşı kendi iradelerini göstermek için 2021 yılında gayriresmî olarak düzenledikleri güven oylamasını ifade eder. Akademisyenler bu sandık çalışmasıyla adaylık sürecine müdahaleyi reddetmiş, çoğulcu ve demokratik süreçleri savunmuştur. Bkz. Boğaziçi Bülten 28, https://universitybogazici.wordpress.com/wp-content/uploads/2022/02/digest_28_aug6_tr_en.pdf
- ²³ Boğaziçi Üniversitesi Haberler, “Prof. Dr. Şemsa Özar Uluslararası Feminist İktisat Birliği’nin Yeni Başkanı,” 3 Ağustos 2015, erişim tarihi 7 Haziran 2026, <https://haberler.bogazici.edu.tr/tr/news/akademik/1/prof-dr-sem-sa-ozar-uluslararasi-feminist-ikti/311>